

До питання про визначення поняття «люстрація»

У статті досліджено поняття «люстрація» та його трансформації від найдавніших часів до сьогодення. Для теоретичного дослідження люстрації важливим є вивчення історії виникнення поняття, уточнення його змісту, тобто аналіз еволюції цього поняття. Інститут люстрації пройшов значний шлях розвитку й набув різних тлумачень: 1) античний ритуальний обряд, 2) фінансово-статистична функція держави, 3) особлива перевірка державних службовців чи політична цензура.

У процесі дослідження визначено три складові частини процесу люстрації на сьогодні: перевірка на предмет співпраці; оприлюднення та розповсюдження інформації (імен і фактів); виключення визначених категорій осіб із системи державного управління в новій державі

Специфіка загальних компонентів люстрації може бути визначена й проявляється в кожній країні по-різному. «Європейська люстрація» – це інститут перехідного правосуддя, що являє собою процедури, спрямовані на заборону посадовим особам колишніх режимів займати впливові посади в державі після зміни влади.

Що стосується України, то тут відбулася підміна поняття «люстрація» на термін «очищення влади», що мають різне змістовне навантаження.

Ключові слова: люстрація, механізм люстрації, декомунізація, «очищення влади», деструкція влади.

Постановка наукової проблеми та її значення. Політика люстрації широко поширилась у Східній Європі на початку 1990-х років після падіння комунізму, коли більшість посткомуністичних держав Східної Європи використовували стратегію очищення органів державної влади від колишніх комуністів за допомогою законів «люстрації». Країни Східної Європи розробили різні підходи до люстрації, а практики, прийняті Німеччиною, Чехословаччиною та Естонією, продемонстрували велику різноманітність.

В Україні заклики до люстрації вперше пролунали у 2004 р. після Помаранчевої революції та приходу до влади Віктора Ющенка. У 2014 р. після усунення від влади Віктора Януковича питання люстрації знову набуло актуальності, зокрема, це було однією з вимог учасників Євромайдану.

Поняття «люстрації» варіюються від дуже широкого розуміння люстрації як синоніму політичної чистки, до вузького розуміння як практики скринінгу окремих груп людей. Визначення люстрації є важливим, оскільки воно визначає, які практики та закони можна назвати люстрацією. Деякі вчені вважають процес денацифікації в Німеччині після 1945 р. люстрацією. Інший приклад – це прийняття закону проти Каддафі в Лівії, яке спрямоване на вилучення з влади клану Каддафі та яке вражає подібністю до закону про люстрацію Східної Європи.

Аналіз досліджень із цієї проблеми. Питанням люстрації цікавилось чимало вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема Р. Костишин, О. Кутовий, А. Порайко, О. Стогова, В. Балас, С. Бергчі, П. Блажек, Е. Блакенбург, Г. Велш, К. Вільямс, А. Митко, С. Гаретт, П. Гжеляк, М. Лос, М. Налєпа, Н. Недельські, А. Опалінська та ін.

Серед дослідників люстрації в її європейському розумінні можна виокремити роботи І. А. Безклубого, Р. Давіда, К. П. Задоя, С. Карштадт, В. В. Книша, В. Л. Кобалевського, І. В. Кочкодана, В. В. Лемака, Н. Є. Міненкова, О. М. Овчаренка, С. В. Шевчука та ін.

Однак більшість зазначених наукових праць зводиться або до аналізу європейського досвіду проведення люстрації, або до проблем практичного втілення люстрації як інституту перехідного правосуддя в політико-правові реалії в Україні.

З огляду на це **мета** статті – дослідження сутності та походження категорії «люстрація».

Методи дослідження. Методологічну основу роботи становлять методологічні підходи, загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, застосування яких дало змогу найбільш ефективно виконати поставлені дослідницькі завдання.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Поняття «люстрація» походить від латинського *Lustratio*, що має два значення: 1) проходження, обхід, об'їзд; 2) очищення через жертвопринесення, спокута. Отже, спочатку поняттям «люстрація» позначали суто релігійний обряд, сакральне явище, що не передбачало прямих політичних чи юридичних наслідків.

«Словник іншомовних термінів» дає подвійне пояснення цієї дефініції:

1) релігійно-магічні обряди, пов'язані з уявленнями про їх очисну силу й порятунок із їх допомогою від хвороб та інших напастей;

2) принцип, який увійшов у сучасну політичну практику низки країн і пов'язаний із заходами, спрямованими на беззастережне виключення з активного державного життя й діяльності осіб, які займали в минулому керівні посади в тих чи інших партійно-державних системах [2].

Уперше терміном «люстрація» позначали процеси, що відбувалися в кризовій Римській республіці у I ст. до н. е., які заборонили посадовим особам, котрі обіймали важливі пости в армії та сенаті при диктаторі Суллі (Марії, Помпеї, Цезарі й ін.), займати їх надалі. Фактично, це був різновид репресій наступною елітою попередньої еліти, щоправда, без убивств і переслідувань.

У феодальній Польщі XVI–XVIII ст. під люстрацією розуміли ревізії-описи королівських маєтностей, започатковані Сеймом у 1562 р. і проводилися, зазвичай, один раз на п'ять років із метою оцінки господарчо-фінансового стану королівщин та встановлення на цій основі розміру державного податку, відомого під назвою «кварта», а також задокументованих результатів цих акцій. Люстрації заносили до судових книг, на них посилялися як на засіб доказування в судових справах [9].

У деяких джерелах читаємо, що зрідка люстраціями називали описи церковних і приватних володінь, фортифікаційних об'єктів чи акти огляду стану будь-якого майна, потерпілого від стихії; а також ревізії книг судово-адміністративних установ тощо. Наприкінці XVIII та в XIX ст. описи державних маєтків, що проводилися царським урядом у західних областях Російської імперії, у тому числі на Правобережній Україні, теж отримали назву «люстрації» [4].

І. О. Рибачок називає люстрації одним із джерел для вивчення історичної демографії Волині другої половини XVI – першої половини XVII ст. Унаслідок описаних державних володінь утворився такий різновид описово-статистичної документації, як люстрації. Люстрації, тобто загальнодержавні обстеження господарсько-фінансового стану королівщин (державних маєтностей) із метою отримання детальних свідчень про стан та результати експлуатації державних володінь і прибутків, а також обчислення на підставі даних про прибутки й витрати розміру державного податку з королівщини, відомого в історії під назвою кварта або четвертого гроша. Саме слово «люстрація» в той період означало «докладно оглядати або вивчати» [7].

У сучасний період поняття люстрації набуло трохи іншого значення. Це поняття вживається для означення особливої процедури перевірки осіб, які після зміни в країні тоталітарної влади на демократичну займають державні посади, що включені до спеціального переліку, а також кандидатів на ці посади на предмет їх співробітництва в минулому (до зміни в країні влади) з органами державної безпеки.

У працях зарубіжних дослідників (Н. Леткі, А. Опалінська, М. Кротошинські) люстрації визначено як процес скринінгу (*screening*), перевірки (*vetting*) осіб, які претендують на найвищі публічні посади на предмет їх співпраці/праці зі спеціальними службами. Польський історик А. Пачковський стверджує, що люстрації – це не тільки верифікації на предмет того, щоб співробітники спецслужб не зайняли посади в новій державі, але й очищення (змушення відмовитися від посад), а також покарання ганьбою. Три складники люстрацій окреслює й професор права університету Нового Південного Уельсу А. Чарнота:

1) перевірка на предмет співпраці;

2) оприлюднення та розповсюдження інформації (імен та фактів);

3) виключення визначених категорій осіб із системи державного управління в новій державі [6].

Дослідження показують, що на цей момент сформувався низка основоположних принципів люстрації. До них можна віднести такі:

– це процес очищення всіх рівнів влади від певного виду чиновників на правових засадах;

– це персоналізоване явище, оскільки визначаються імена чиновників різного рівня, яким забороняється працювати в органах державного управління;

– юридично обґрунтовується й засуджується протиправна діяльність попереднього режиму.

Згідно з міжнародним досвідом, підставою для застосування люстрації є політична воля, виражена в законодавчому акті.

– наявність сформованої оцінної шкали для визначення ступеня злочинної діяльності за весь часовий проміжок існування режиму;

– закони про люстрацію (очищення влади) приймаються лише стосовно функціонерів режиму, що заплямував себе авторитаризмом й антинародними діями. При цьому обов'язкова наявність механізму обмеження доступу колишніх чиновників до керівних посад;

– люстрація стосується всіх найвищих посадовців держави, а також всіх представників системи правопорядку і безпеки країни, проте вина доводиться в кожному конкретному випадку окремо, тобто не можна люструвати всіх чиновників, які співпрацювали з режимом «одним махом». По кожному з них має бути проведено своє об'єктивне розслідування;

– кожен, хто підпадає під люстрацію, повинен мати право на захист. Кожен, хто потрапив під люстрацію, повинен мати право звернутися до суду й оскаржити рішення.

Об'єктом люстрацій відомих на цей час завжди були працівники спеціальних служб (таємної політичної поліції), хоча цей список може включати й партійних працівників, і військових, і «нових мільйонерів» тощо. Предметом люстраційних дій вважають факт праці чи співпраці в структурах, визнаних за об'єкти люстрацій, або приховування правди, неправдиве заповнення люстраційного свідоцтва. Сфера застосування люстрацій це, передусім, державні посади найвищого рівня, проте до цього переліку може бути включено і освіту, і ЗМІ, і приватний сектор [5].

Види люстрації залежать від критеріїв класифікації, зокрема за сферою здійснення влади: законодавча, виконавча, судова, сфера місцевого самоврядування; за метою: економічна, політична, у сфері правоохоронної діяльності; за способом здійснення – професійні вимоги та обмеження, дискваліфікація, інші види санкцій, оприлюднення інформації (декларацій) тощо [8].

Деякі дослідники цієї теми поділяють люстрацію на державну, економічну та політичну [5].

Державна люстрація – це форма захисту державних інституцій від таємного впливу на осіб, які займають політичні й вищі адміністративні посади в органах державної влади з боку зацікавлених осіб, спеціальних органів, секретних організацій та іноземного впливу.

Економічна люстрація спрямована на захист народу й національної економіки від протиправного впливу на них олігархічного та тіньового капіталів. Політичну люстрацію застосовують для захисту народу й держави від узурпації державної влади незаконними діями політичних партій, а також захисту членів партії від порушень внутрішньопартійної демократії.

Усі види люстрації мають відповідний механізм публічного здійснення, що зводиться до такого:

– надання інформації про власну політичну, економічну та фінансову діяльність, програми й результати їх реалізації за відповідні періоди;

– упорядковане та безоплатне для користувачів поширення відповідної інформації;

– офіційне щорічне проведення аудиторської перевірки фінансової діяльності відповідних осіб уповноваженими державними органами за рахунок осіб, які проходять люстрацію.

В Українському законодавстві поняття «люстрація» підмінено (трансформовано) терміном «очищення влади». Закон про очищення влади дає таке визначення: «Очищення влади (люстрація) – це встановлена Законом або рішенням суду заборона окремим фізичним особам обіймати певні посади (перебувати на службі) (далі – посади) (крім виборних посад) в органах державної влади та органах місцевого самоврядування» [1].

Проте люстрація й очищення влади мають різне змістове навантаження. Люстрація – це кардинальна процедура, спрямована на знищення не так представників системи, як ідеології та підходів, що існували в державі й призвели до її деградації, тотальної корупції, безкарності, уседозволеності. Водночас очищення влади має досить превентивний зміст, спрямований на вдосконалення системи публічного управління. Зміна назви процедури та її безпосереднього призначення змінює її сутність і внутрішню ідею [5].

Аналіз джерел і літератури свідчить, що будь-яке «очищення влади» супроводжується безліччю правових «перегинів».

В одних випадках люстрація представляється як помста попередникам, в інших – супроводжується потоком доносів. Із цим зіткнулися поляки й чехи, у яких люстрація чиновників проводилася після повалення комуністичної партії. Кількість заяв від громадян із зазначенням імен, нібито причетних до порушення прав людини в цих країнах, досягло такого масштабу, що тільки на першому етапі – при отриманні сигналу – їх уже сортували за трьома категоріями. У першу потрапляли чиновники, чия вина була доведена й не вимагала перевірки; до другої – ті, чий гріх не були доведені, але вони приховали факт своєї співпраці з органами безпеки. І в третій групі виявлялися люди, вчинки яких

довести було практично неможливо через обмеження їхніх функціональних обов'язків. Найчастіше щодо цих дрібних чиновників навіть не порушувалася справа, проте вказана категорія була найчисленнішою.

У третіх – люстрація набуває або «половинчастого» характеру, або застосування закону здійснюється вибірково. Парадокс полягає в тому, що знову сформовані органи влади намагаються внести в закон поправки, які будуть «забирати» від відповідальності осіб, котрі перебувають при владі. Отже, закон про люстрацію, який приймається в державі, повинен бути безапеляційним і не піддаватися частим «ревізіям» [9].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Поняття «люстрація» мало тривалий шлях розвитку й набуло різних тлумачень, зокрема її визначали як античний ритуальний обряд, фіскально-статистичну функцію держави, особливу перевірку державних службовців чи політичну цензуру.

У сучасних наукових дослідженнях зміст поняття люстрація визначається через 1) процедури скринінгу, 2) оприлюднення інформації (гласності) та 3) виключення/включення (чи інше визначення часткового обмеження) доступу до публічних посад у новій державі окремим категоріям осіб.

На сьогодні люстрація – це не лише шлях до очищення державних органів, суспільної моралі, але й вища міра соціального захисту громадян від посягань замінити владу народу на владу корупції, владу грошей, владу таємних організацій, груп людей, а то й закордонних структур.

Джерела і література

1. Бибик С. та ін. Словник іншомовних слів. Тлумачення, словотворення та слововживання: близько 35 000 слів і словосполучень. Харків: Фоліо, 2005.
2. Шемшученко Ю. та ін. Юридична енциклопедія: Т. 3: К–М. Київ: Укр. енцикл., 2001.
3. Смолій В. та ін. Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла–Мі, Київ: Наук. думка, 2009.
4. Рибачок І. Джерела вивчення історичної демографії Волині другої половини XVI – першої половини XVII. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Вип. XXVII. С. 310–318, 2009.
5. Мінєнкова Н. Люстрація як наукова проблема сучасних зарубіжних та вітчизняних досліджень. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. Vol. 3. Iss. 4. С. 90–97. 2016. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2016_3_4_15.
6. Про очищення влади: Закон України за станом на 05.01.2017. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1682-18>.
7. Митко А. Люстрація в Україні: колізії, досягнення та перспективи. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Міжнародні відносини*. № 6. С. 187–192. 2017.
8. Хлабистова К. «Підходи до розуміння сутності люстрації: правовий аспект». *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. № 8. С. 46–52. 2016. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vprc_2016_8_8.
9. Гошовський В. Наукові підходи та законодавче тлумачення поняття «люстрація». *Право України*. № 11. С. 220–226. 2016.

References

1. Bybyk S. et al., *Slovník inshomovnykh sliv. Tlumachennya, slovotvorennya ta slovovzhyvannya*, Kharkiv : Folio, 2005 (in Ukrainian).
2. Shemshuchenko Yu. et al., *Yurydychna entsyklopediya: T. 3: K–M.*, Kyiv : «Ukr. Entsykl», 2001 (in Ukrainian).
3. Smolii V. et al., *Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny: T. 6: La–Mi*, Kyiv : «Naukova dumka», 2009 (in Ukrainian).
4. Rybachok I., Sources of studying historical demography of Volhynia in the second half XVI – first half of century, *Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho natsional'noho universytetu [Scientific works of Zaporozhsky National University Historical Department]*, vol. XXVII, pp. 310–318, 2009 (in Ukrainian).
5. Minenkova N. Lustration as a scientific problem of modern foreign and domestic research», *Evropsky politicky a pravni diskurz*, Vol. 3, Iss. 4, pp. 90–97, 2016. [Online]. Available: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2016_3_4_15. (in Ukrainian).
6. Pro ochyshhennja vlady: zakon Ukrayiny [For Lustration: the law of Ukraine] (05.01.2017). [Online]. Available:<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1682-18> (in Ukrainian).
7. Mytko A. Lustration in Ukraine: Conflicts, Achievements and Prospects, *Naukovyj visnyk Skhidnojevropskoghо natsional'noghо universytetu imeni Lesi Ukrajinjky. Mizhnarodni vidnosyny*, no. 6, pp. 187–192, 2017 (in Ukrainian).
8. Hlabystova K. Approaches to understanding the essence of lustration: legalaspect, *Visnyk Pivdennohо rehional'noghо centru Nacional'noji akademiji pravovykh nauk Ukrajinjy [Journal of the South Regional Center of National Academy of Legal Sciences of Ukraine]*, no. 8, pp. 46–52, 2016. [Online]. Available: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vprc_2016_8_8 (in Ukrainian).

9. Hoshovskyi V. Scientific approaches and legislative interpretation of the concept «lustration», *Pravo Ukrainy [LawofUkraine]*, Issue 11, pp. 220–226, 2016 (in Ukrainian).

Morozov Bohdan, Mytko Antonina. On the issue of the definition of «lustration». The article studies the concept of «lustration» and its transformation from ancient times to the present. For theoretical study of lustration it is important to study the history of the concept creation, clarification of its content, so the analysis of the notion's evolution. The lustration institute has undergone a significant path of development and has received various interpretations: 1) it's an ancient ritual; 2) it's the fiscal and statistical function of the state; 3) it's a special check of civil servants or political censorship.

In the course of the research, three components of the civil servant screening have been identified: verification on the subject of cooperation; disclosure and dissemination of information (names and facts); the exclusion of certain categories of persons from the system of public administration in the new state

The specificity of the general components of lustration can be determined and manifested in each country in different ways. «European Lustration» is an institution of transitional justice, which is itself a procedure designed to prohibit officials of former regimes to occupy influential positions in the state after the governance change.

In Ukraine, there was a substitution of the notion «lustration» for the term «cleansing of the ranks of power», which have different content load.

Key words: lustration, decommunization, lustration mechanism, destruction of power.

Стаття надійшла до редколегії
12.04.2018 р.

УДК327(477-25)"5/8"(091)

Олександр Моцик

Зовнішня політика й дипломатія Києва: перші кроки (VI–IX ст.)

У статті досліджено перші кроки становлення Київської Русі, зокрема її зовнішньої політики та дипломатії. Подано історію заснування Києва, походження Руської землі, її первісну територію, а також перші історично відомі військово-дипломатичні походи київських правителів (князів) на Візантію. Проаналізовано перші відомі дипломатичні договори Києва, які укладено внаслідок згаданих походів. У статті охоплено період від заснування Києвом, Щеком, Хоривом і їхньою сестрою Либідь града Києва (кінець V – початок VI ст.) і до загибелі у 882 р князів Аскольда та Діра.

Ключові слова: Кий, Київ, анти, слов'яни, поляни, Русь, Руська земля, Київська Русь, Рюрик, Аскольд, Дір, Візантія, Константинополь, Бертинські аннали.

Постановка наукової проблеми та її значення. 24 серпня 1991 р. у Києві сталася подія, яка назавжди ввійшла в аннали історії України та всесвітньої історії загалом. У цей день Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто проголосила «незалежність України та створення самостійної Української держави – України». Після майже тисячоліття поневірянь під чужоземним верховенством, із кількома короткими відновленнями державності або квазідержавності, Київ нарешті повернув собі статус столиці суверенної європейської держави, статус, якого він набув ще в кінці першого тисячоліття н. е. як центр східнослов'янської держави – Київської Русі і який утратив у першій половині XIII ст. з нашествям монголо-татар.

Збулися віковічні мрії українського народу жити у своєму власному домі, за які мільйони українців пожертвували своїм життям, пройшли крізь війни, голодомори, репресії, дискримінації та гноблення.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Історія Києва, Київського князівства, Київської Русі, визвольних змагань українського народу та історія незалежної України нерозривно пов'язані між собою. Українці є нащадками древніх русів, які колись заснували східнослов'янську державу з центром у місті, появу якого на пагорбах Дніпра, згідно з «Повістю минулих літ», пророче передбачив апостола Андрій [9, 3].